

Kárpát-haza SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/ 2. szám

VISY ZSOLT

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

MÁTYÁS SZABOLCS

A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

CSATA ZSOMBOR – SÁNDOR ZSOLT

A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében – egy szociológiai felmérés eredményei

BALI JÁNOS – NÁDAS ZSÓFIA

Székeludvarhelyi fiatalok magyarságképe

Kiadja a Nemzetstratégiai Kutatóintézet

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2022/2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2022/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bali János, Bakk Miklós, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán, Nagy
Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc, Rácz
Szilárd, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc, Szoták Szilvia, Tóth Géza,
Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2022, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi
a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK 6

Visy Zsolt 6
Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

Mátyás Szabolcs 19
A határon túli területek „szellemi tájainak” talentumföldrajzi vizsgálata
a Nobel-díjas és Nobel-díjra jelölt magyar személyek esetében

Csata Zsombor – Sándor Zsolt 28
A nyelvtudás, jövedelem és nyelvhasználat a kisebbségi magyarok körében
– egy szociológiai felmérés eredményei

Bali János – Nádas Zsófia 41
Székelyudvarhelyi fiatalok magyarságképe

RECENZÍÓ 56

Schwarcz Gyöngyi 56
Aszimmetriák és párhuzamosságok az etnopolitikai viszonyokban.
Recenzió Bárdi Nándor, Éger György és Filep Tamás Gusztáv (szerk.)
Magyarok Romániában (1990–2015), Tanulmányok az erdélyi magyarságról c.
művéhez

ABSZTRAKTOK 61

Visy Zsolt

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Régészeti Tanszék

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

Kárpát-haza Szemle, 2022 (2), pp. 6–18., 61.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2022.2.01

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

Énlaka egy gazdag kulturális örökséggel bíró, kicsi székely falu Erdélyben. Fejlődése a kommunizmus időszakában megrekedt, emiatt a fiatalabb generációk nagy része elhagyta a falut; így ma is száz évvel ezelőtti arcát mutatja. A kilencvenes évektől kezdve több program indult a falu támogatására. A település figyelemre méltó értéke a 17. századi rovásírásos templom, de emellett a hagyományos, székely építészeti jegyeit viselő házak is sokat adnak a falu kulturális értékéhez. Különleges műemlék a tőle keletre fekvő római limes-erőd, amely Kr. u. 271-ig védelmezte Dacia-provincia keleti határát. A limes-út részeként épült határerőd reményeink szerint 2024-ben felkerül a világörökségi listára Dacia-provincia más határmenti létesítményeivel együtt. A Pro Énlaka Alapítvány és a Pécsi Tudományegyetem 2007 óta székely konferenciasorozatot szervez Énlakán, továbbá kutatási programok is zajlottak a településen, többek között az erőd régészeti feltárása. Kutatásaink eredményeként megjelent a hagyományos házak és a régi sírkövek dokumentációja is. Remélhetőleg ezek és más hasonló programok felporzódíthatják Énlaka társadalmának életét.

Interdisciplinary research in Enlaka, 2007–2022

Enlaka is a small, Szekler village in Transylvania with a rich cultural heritage. As its development stalled during the communist period, a great part of younger generations left, thus the village still looks as it did a hundred years ago. Since the nineties, several programs have been started to support the village. Its outstanding feature is the church with runic inscription from the 17th century, but also traditional houses add a lot to the cultural value of the village. A special heritage site is the Roman Limes fort, located to the east of the village, that defended the eastern frontier of the Dacia province until 271 AD. The border fort, built as part of the Limes Road, will hopefully be added to the World Heritage List in 2024, together with other frontier installations of Dacia. The Pro Enlaka Foundation and the University of Pécs have organized a series of Szekler conferences in Enlaka since 2007, and research programs have been executed in the settlement, among others the archaeological investigation of the fort. Our research has also resulted in the documentation of traditional houses and old gravestones. It is to be hoped that these and other similar programs can revitalize the life of the society of Enlaka.

TANULMÁNYOK

VISY ZSOLT

Interdiszciplináris kutatások Énlakán, 2007–2022

A Székelyföld szívében, a Firtos hegy nyugati lejtőjén bújik meg egy kis, hegyek és erdők között rejlő falu, Énlaka, amelynek történetét megtörtént események és mondák szövik át. A környék ugyancsak nevezetes falvaival együtt, mint Siklód, Szolokma, Küsmöd, Atyha és a többi település, a fontosabb utak elkerülték, mert a II. Katonai felmérésen is jelzett 'Nagy út' helyett - ami ezen a térségen vezetett keresztül Marosvásárhely és Székelyudvarhely között - idővel fontosabbá vált a Kis Küküllő mentén Szovátán és Korondon keresztül meglehetősen nagy kerülőt tevő, Kalondán keresztül Farkaslaka felé vezető, ma is használatos főút. Emiatt és a fejlesztések elmaradása miatt a 20. század második felében szinte skanzen-jelleget öltöttek ezek a települések. A fiatalság nagy része elvándorolt, az elnéptelenedő falvakban az idősebb generáció egyre inkább beszűkülő lehetőségek között élt tovább, modernizálásra, fejlesztésre pedig csupán a kötelezően felállított szövetkezetek területén és gazdálkodásában került sor. Miután azonban a kilencvenes években ezek a szövetkezetek sorra megszűntek, a földeket pedig visszakapták régi tulajdonosaik, ezek a próbálkozások kisebb-nagyobb időszakos sikerek ellenére nagyrészt megszakadtak. A negyven éves szünet

megtette hatását. Az idős korosztály ugyan megkísérelte a régi típusú gazdálkodás visszaállítását, de a tőkenélküliség és munkáskezekben való hiány, valamint néhány más körülmény, mint például a vadállatok – elsősorban a medve- és vaddisznó-állomány – rohamos megszorodása és kártevése miatt idővel felhagytak a szántóföldi műveléssel, és ezek után csupán a „bennvalóban”, a portáknál gazdálkodtak. A szántóföldek fokozatosan kaszálóvá alakultak át. A megélhetés fő forrása a csekély nyugdíj mellett az istállóban tartott egy-két tehén, ezeknek a tejét a tejfeldolgozó naponta potom pénzért veszi át. A Farkaslakán született és a környéket kiválóan ismerő Tamási Áron hajdani, gyakran idézett mondása már megkondította Énlaka és a térség községei felett a vészharangot: „A Fehér ló hátán Énlaka fölött elaludt a Gondviselés”. Bár történtek és történnek próbálkozások a Gondviselés felébresztésére, ezek mind a mai napig nem hoztak átütő eredményt. A falvak elnéptelenedésében ki kell emelni az értelmiségi réteg fokozatos eltűnését. A fiatal generáció létszámának a megcsappanásával sorra zártak és zárnak be az iskolák, buszok szállítják a néhány nebulót a körzeti iskolába. A községi iskolákat szükségképpen elhagyták a tanítók, tanárok. Orvos alig

van, műszaki vagy egyéb értelmiségi úgyszintén. Az egyetlen reménységet a hagyományos egyházak, a reformátusok, az unitáriusok és a katolikusok lelkészei és papjai adják, akik óriási akarattal és eléggé meg nem hálálható módon folytatják utóvédharcaikat. Szerencsére láthatatlanul és a külvilág számára alig érzékelhető módon van még valami, ami e székely közösségek életét összefogja, szervezi. Ez a hagyományos, a régmúltban gyökerező székely önrendelkezés rendszere, amelyet Imreh István találóan nevezett rendtartó székely falunak.¹ Ezek a régi szervezetek most is élnek, munkálkodnak a közjó és az egyes tagok érdekében a közbirtokosság hagyományos keretein belül.

Énlaka azonban a súlyos nehézségek ellenére és közepette él, itt-ott még fejlődik is, és az úthálózat kiépítésével, bővülésével remény nyílik arra, hogy megerősödjön, fiatal családok települjenek vissza vagy be a faluba, észszerű, modern gazdálkodás bontakozzon ki. Vajon vannak-e erre mutató jelek, kezdeményezések? Az első, amit meg kell vizsgálni,

¹ Imreh István (1987). *Székelyek a múlt időben*. (Nemzet és emlékezet). Budapest: Magvető Kiadó.

1. kép

Énlaka természeti adottságai, történelme, műemlékei, idegenforgalmi vonzereje.

A falu a Kis- és Nagy-Küküllő vízválasztóján, tengerszint felett 650 méter magasságban fekszik, a vízválasztó gerinc déli lejtőjén. Nagy magassága, a Firtoshoz való közelsége egyedülálló szépséget biztosít számára, egyes pontjairól 10 km-re is el lehet látni (1. kép), a Firtosról pedig a Bekecsig és a Déli-Kárpátokig terjedő körpanoráma nyílik. A falunak kiterjedt mezőgazdasági művelésre alkalmas területe és bő hozamú erdői vannak. A Firtos forrása megfelelő tisztítás után ingyenes vízellátást biztosít az egész falunak. A természet szerelmesei és a székely hegyi tájak bűvöletében élők számára paradicsomi ez, vagy legalább is az lehetne.

A falu önmagában is figyelemre méltó. Más falvaktól eltérően Énlaka nem egy- vagy kétutcás település, hanem egy bonyolult utcahálózattal rendelkező, az idegeneket gyakran megréztáló szerkezetű település (2. kép). Ennek részben a terepi adottságok az okozói, de még inkább a hagyományos székely települési mód, a tízes rendszer sajátosságai. Amint azt kitűnő tanulmányában Filep Antal felismerte és

leírta, az egyes családok/nemzetségek területi eloszlása figyelhető meg ebben a rendszerben.² A temető szerkezetének vizsgálata ugyanezt erősítette

2. kép

² Filep Antal (2008). Adalékok Énlaka településnéprajzához. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 61–107). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

3. kép

meg, vagyis a temetkezési rend a települési rend tükröződése.³

A porták épületállománya és rendszere ugyancsak figyelemre méltó.⁴ Szórványos kivételektől eltekintve a házak a hagyományos székely építészeti sajátosságai szerint készültek. Az építési anyag természetesen a fa, hiszen ebben mindig bővelkedett a falu. Követ csak alapozáshoz használtak, hogy kiemeljék és vízmentesítsék az épületeket az agyagos altalajon bőségesen szivárgó talajvíztől. Fából készültek a csűrök, istállók és egyéb melléképületek is. A lakóházak szerkezeti vázának felállítása után a falakat gerendából szabott „rakófavál” alakították ki, majd az egészet sárral betapasztották, lemeszelték (3. kép). Régebben általában zsindelyt használtak tetőfedésre, a 19. századtól kezdve azonban egyre jobban elterjedt a jellegzetes, hegyes tetőcserép. Kéményre nem volt szükség, mert a tűzhely, illetve a kemence füstjét a tetőgerendák között fölengedték a padlásra. Ennek kettős haszna volt: egyrészt füstölni valót lehetett itt elhelyezni, másrészt meggátolható volt a nedvesedés, penészedés és a különböző kártevő rovarok, gombák terjedése.

³ Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁴ Kondor Tamás (2019). Népi építészeti nyomában – Énlaka épített öröksége. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 273–419). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

A melléképületek általában borona-technikával készültek, és ezeket nem borította sártapasztás.

Az elmúlt fél évszázadban alig fejlődött a falu, az elszegényedés és az elvándorlás csekély modernizálást, fejlesztést tett lehetővé. Ennek következtében a falu lényegében olyan állapotban van és úgy néz ki, mint száz évvel ezelőtt. Ez műemléki és idegenforgalmi szempontból pozitív dolog, a helyi lakosság számára azonban mindenképpen negatív következményekkel jár. Sok esetben hiányos az épületek karbantartása, a porták rendben tartása is több esetben kívánnivalókat hagy maga után, az életkörülményeket és az életminőséget hátrányosan befolyásolja. Annak ellenére, hogy a vezetékes víz rendelkezésre áll és minden portára be van vezetve, sok házba mégsem vezették be. Ritka a fürdőszoba, és a konyhai munka is igen nehézkes az udvaron lévő csapról hordott vízzel.

Énlaka legfőbb értéke és kincse a település közepén magasodó dombra épített temploma (4. kép). Az Árpád-kori alapokon nyugvó kis falusi templomot a 14. században szentélyé alakítva gótikus stílusú

4. kép

elemeket és faragványokat felmutató új hajóval bővítették. Az 1568-ban tartott tordai országgyűlés kimondta: „A prédikátorok minden helyen hirdessék az evangéliumot, mindenki az ő értelme szerint; és a közösség ha elfogadja, jó, ha nem, pedig senkit ne kényszerítsenek arra, amit lelke el nem fogad; de mindenki olyan prédikátort tarthasson, amelyik neki tetszik”. Ekkor alapította meg Dávid Ferenc az unitárius vallást. Az ezután unitáriussá lett énlakai templomot a II. Rákóczi György fejedelem kalandor lengyel vállalkozása miatt földühödött törököktől Erdélyre szabadított tatár csapatok 1661-ben felgyújtották és elpusztították. Orbán Balázs A Székelyföld leírásában ezt írja: „Eredeti boltozata az 1661 tatárdúláskor beomolván, azt 1668-ban készült, czifrán kifestett deszkafölep helyettesíti”. Az új kazettás mennyezetet Muzsnai György (Georgius Musniensis) festette, és a feliratokat is ő írta a valálalapítás századik évfordulóján. A máig épen fennmaradt templom és annak Muzsnai-festette kazettái tették igazán híressé a falut, mivel a feliratok egyikét rovásírással festette fel. A kétsoros felirat első sora az unitárius hitelt hirdet: „Egy az Isten”, a második pedig a szerző kilétét adja meg: „Georgyius Musnai Dakó” (5. kép).

A kazetták egyik felirata Jézus szavait idézi: *Domus mea domus orationis vocabitur, vos autem fecistis eam speluncam latronum*, azaz: Az én házam az imádság háza, ti pedig rablók barlangjává tettétek azt – (Mk 11, 17.) Két másik kazettán egy-egy latin epigramma

5. kép

olvasható. Balassa M. Iván fedezte föl,⁵ hogy ezek George Owen walesi költő („Walesi Martialis” – 1552–1613) művei:

IX 97: *Contra omnes gentes*

Peccatum idolatria(e)

Condidit in terris homine(m) deus unic(us) unum

Fact(us) homo multos fecit in orbe deos.

A bálványimádás bűne

Egy embert teremtett az egyetlen Isten a földön,

Ám a teremtménye számtalan istent kreált.

IV 259: *Scala coeli*

In coelum gradib(us) virtutum maxima septem

Quatuor ascendit spes bona quinq(ue) fides.

Spes Lunam Solemq(ue) fides contingit: Amoris

Scala vel ad summum pertinet usq(ue) polum.

Hét az erény, és grádicsain megy az út föl az égbe,

Röpke remény negyedik, hit ötödik foka lesz.

Holdat eléri remény, a Napot meg a hit heve, fénye,

Ám szeretet íve messze a pólusig ér.

Ford.: Visy Zs.

A legfontosabb felirat maga az újjáépítést dokumentáló, ugyancsak latin nyelvű felirat, amelyben említést nyer a templom tatárok általi felprédálása és a két község, Martonos és Énlaka összefogása által való újjáépítése 1668-ban: *D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(acrum) / Hocce templum per man(us) / noxias immanium Tartaro/ru(m) Anno 1661 in cineres re/dactu(m) beneficio et pio erga Deu(m) / zelo incolar(um) Jenlakens(ium) et Marto/nosien(sium) in honore(m) uni(us) veri dei / lacunare tectu(m) arte pictoria in/signit(ur). A(nno) 1668 p(er) Geor(gium) Musnaeu(m) / pastore existente Johanne Árkosi, azaz: A Legjobb és Leghatalmasabb Istennek. E templom, mely a rettenetes tatárok pusztító kezei által 1661-ben elhamvadt, és amely az énlaki és martonosi lakosok jótéteményéből és Isten iránti kegyes buzgóságából az egy igaz Isten tiszteletére kazettás mennyezettel fedetett be, a festészet mesterségével Musnai György által ékesítették 1668-ban Árkosi János lelkeszsége idején. Egy másik feliratról az ügyes kezű*

asztalos kilétéről is értesülünk: *Per manus mensarij / Andreae Szasz de Je(n)/laka*, vagyis az énlaki Szász András asztalos kezei által.⁶

Érthető, hogy a székely történelmi múlt és a rovásírás kedvelői tömegesen zárandokolnak Énlakára, hogy megnézzék és megcsodálhassák ezt a templomot⁷ és benne a leghosszabb fennmaradt rovásírásos szöveget. Megtekintik a templom körül kialakított cinterem falát – benne a 18. század közepén faragott kapuval – és az észak felé elnyúló dombon elterülő temetőt, amelynek legrégebbi sírkövei ugyanennek a századnak az elejéről származnak. A sírfeliratokat eleinte latin nyelven, később magyarul vészték bele a falu írástudói a görgeteg homokkőtömbökből hasított lapokba. A 19. század végéig, szórványosan a 20. század elejéig tartó gyakorlat során több száz ilyen sírkő készült, amelyekből kitartó munkával mintegy négyszázat sikerült találni.⁸ A feliratok csaknem tíz százaléka a kántori verselés egyszerű szabályai szerint írott verses felirat. A versmérték felező nyolcas vagy felező tizenkettes (alexandrinus). A régi és az újabb sírkövek vizsgálatával, térképre vetítésével tisztán kirajzolódnak a családi, nemzetségi csoportok.⁹

Van azonban a falunak egy kevesek által ismert fontos műemléke is, egy római castellum.¹⁰ Dacia Superior egykori határerődje (limes-castellum) közvetlenül a falu keleti szélén van. A romok a 19. században

⁶ A templom feliratairól ld. Visy Zsolt (2013). Az énlaki deszkafőlep és a templom más feliratai. *Erdélyi Művészet*, 14 (45), pp. 22–31.; Visy Zsolt (2021). Rovásírásos és latinnyelvű feliratok Énlakán. In Fehér Bence és Ferenczi Gábor (szerk.), *Ősi írásaink II.* (Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 31) (pp. 265–305). Budapest: Magyarságkutató Intézet.

⁷ Balassa M. Iván (2019). Énlaka temploma. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 31–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁸ Fábrián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Sírkőkatalógus. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 121–271). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

⁹ Fábrián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

¹⁰ Székely Zoltán (1946). A Háromszéki Római Erődrendszer. In Székely Zoltán, *Jegyzetek Dacia Történetéhez.* (A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai, 5. kötet) (pp. 24–32). Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum.

Székely Zoltán (1956). Raport Despre Cercetările Arheologice Executate De Muzeul Regional Din Sf. Gheorghe Între Anii 1945–1955, Înălăceni. In *Almanah 1955* (pp. 7–43). Sepsiszentgyörgy: Sepsiszentgyörgyi Regionális Múzeum.; Macrea, Mihail (1957). Apărarea Graniței De Vest Și Nord-est a Daciei Pe Timpul Împăratului Caracalla. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 8 (1–4), pp. 215–251.; Macrea, Mihail (1960). Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum În Dacia. In Macrea, Mihail (szerk.), *Omagiu Lui Constantin Daicoviciu Cu Prilejul Împlinirii a 60 Ani* (pp. 339–352). București: Editura Academiei Republicii Populare Române. – Az ásatások Molnár István hathatós részvételével folytak a falu lakosságának a részvételével.

⁵ Balassa M. Iván (2008). Az énlaki cifra deszkafőlep. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 39–48). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

még láthatók voltak, az utolsó álló falakat ebben az időben bontották le, hogy köveiket az új házak alapozásához használhassák föl. Sok feliratos köemléket is beépítettek a falakba, így a templomban két oltár, egy lakóháznál egy további oltár került elő, de soknak nem ismeretes a másodlagos felhasználási helye. A csaknem 40 ismert énlakai feliratos köemlék (császárbazis, építési felirat, oltár, sírkő) mellett számos téglá, érem és egyéb lelet is kikerült a földből. A közgyűjteménybe került leletek többségét a székelykeresztúri Molnár István Múzeum őrzi, de jutott innen római felirat a kolozsvári Nemzeti Múzeumba is.¹¹ A templom diadalívébe beépített oltár feliratával kifelé fordítva most is a helyén van, de két másik oltár is a faluban látható néhány tegulával és más lelettel az iskolában berendezett helytörténeti tárlatban.

Dacia Superior keleti határát adatok híján sokáig a Kárpátok gerincén képzelték el. Ez azonban nem így van. A római hatalom számára fontos területek, a sóbányák (Torda és környéke), valamint az arany-

lelőhelyek (Verespatak, Abrudbánya) környéke voltak igazán fontosak, ezért megelégedtek ezek szűkre fogott befoglalásával. A tartomány keleti határa ennek megfelelően a legbelső hegygerinceken haladt – Énlaka térségében a Firtos, a Szilastető és a hegyfűzér többi tagja.¹² A határt pedig jól kirajzolják a határmenti erődítmények a Marosvécs–Mikháza–Sóvárad–Énlaka–Székelyudvarhely–Homoródszentpál–Olthévíz-vonalon, ahol a határ már nyugat felé kanyarodva követte az Olt folyását. Az említett helyeket egy-egy folyó jelzi, a Maros, a Nyárad, a Kis Küküllő Marosvécs és Sóvárad között, majd a Nagy Küküllő Székelyudvarhelynél és a Homoród Homoródszentpálnál egészen ennek a Marosba való torkolásáig. A kivétel Énlaka, amelyik nem egy folyó menti út biztosítására került ide, hanem a két Küküllő vízválasztójára, nagyjából félúton Sóvárad és Székelyudvarhely között.

A Traianus által Kr. u. 101–106 között meghódított

¹¹ Russu, Ioan I. (1988). Nr. 263–297. In *Inscriptiile Daciei Romane: Dacia Superior. Zona răsăriteană* (I.D.R., III/4), III. 4 (pp. 206–233). București: Academiei Republicii Socialiste România.

¹² Visy Zsolt (2008). Dacia limese mint lehetséges világörökségi helyszín. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 159–173). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszék.

6. kép

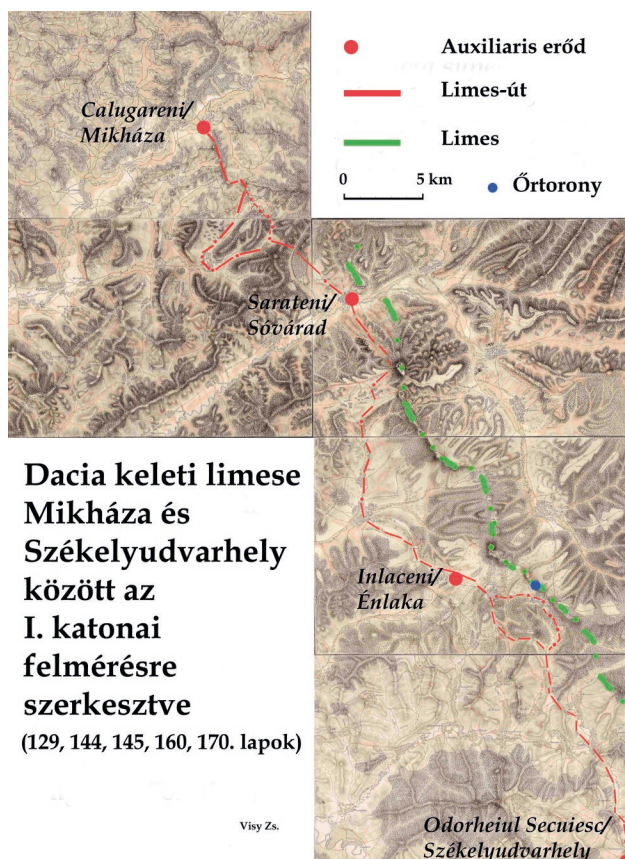

új tartomány védelme néhány éven belül kialakult ezen a területen is. Az ide telepített 500 fős gyalogos segédcsapat, előbb a *cohors VIII Raetorum*, majd a *cohors III Hispanorum* a tartomány feladásáig, Kr. u. 271-ig védte ezt a határszakaszt eleinte a szabad dákok és karpok, majd a benyomuló germán törzsek ellen. A 142 x 146 méteres erőd körül, elsősorban annak nyugati és déli oldalán kialakult a szokásos polgári település, és ugyanitt épült meg a castellum fürdője¹³ is, amit a helyiek masszív falai és padlófűtéses padozata alapján régen palotának neveztek. A falu területén egyedül a templom szentélyéből ismert egy széles római falalapozás, amelynek azonban a rendeltetése bizonytalan. Az itt előkerült Iuppiter-oltár alapján ugyan felmerült, hogy itt egy Iuppiter szentély állt volna¹⁴, de ez nem valószínű. Nem zárható ki, hogy őrtorony állt ezen a magaslaton.

A római határerődök a megtelepedésre alkalmas völgyekben épültek meg, ahol a katonaság és a polgári lakosság megélhetése, ellátása télen és nyáron biztosítható volt. A tartomány határa ezek vonalán kívül esett a hegyvidéken, de általában még látótávolságban haladt a hegygerinceken. Így volt ez Énlaka esetében is, ahol kiszámíthatóan a Firtos és a tőle délebbre húzódó Szilas tetőn haladt a tényleges limes. Ennek bizonyítéka hamarosan meglelt a 2008 januárjában készített légifelvétel tanúsága szerint. A Szilas-tetőn a havas tájban szépen kirajzolódott egy 5 x 5 méteres római őrtoronynak a felszínből enyhén kiemelkedő kerete (6. kép).¹⁵ A megfelelő helyeken épített őrtornyok mellett a határvonalon maguk a hegyek alkották az akadályt, sáncot csak ritkán, elsősorban a hegynyergék lezárására építettek. A limes vonalával nagyjából párhuzamosan haladt a belső oldalon az erődöket összekötő út, a limes-út. Nyomvonala sokáig ismeretlen volt, de nemrégiben a 18. századi térképeken sikerült megtalálni ezt az utat a Kis Küküllőtől Énlakán keresztül Székelyudvarhelyig az ott bejelölt útvonalban, aminek a térkép készítője a Nagy Út nevet adta. Ez az út Énlakánál a

vízválasztó gerincén halad, alig 100 méterre a castellum északi oldalán (7. kép). A nyomvonal lényegileg megegyezik a mai országút nyomvonalával, azzal a különbséggel, hogy a múlt század ötvenes éveiben az erőd közelében lévő meredek emelkedőn serpentinvonallal újították meg az ősi országutat. Ez az Etéd felől érkező út, amit néhány éve szilárd útburkolattal láttak el, és immár jó úton lehet Énlakát megközelíteni Székelykeresztúr felől. Az aszfaltos út további építése Firtosvára és Székelypálfalva felé jelenleg folyik, így hamarosan Székelyudvarhelyre is gyorsan el lehet jutni. Az úthálózat ilyen fejlesztése döntő fordulatot fog hozni Énlaka és a környék falvai számára mind gazdasági, mind kulturális szempontból, és remélhetőleg megállítja az elnéptelenedést, megfordítja a vándorlási irányt. A kommunizmus bukása után mindenki reménykedett a helyzet gyors javulásában, a társadalmi és egyéni felemelkedésben, boldogulásban. Ez azonban csak nagyon akadozva, rendkívül sok buktatón keresztül történt meg, de korántsem olyan sikerrel, mint ahogyan a kilencvenes években mindenki remélte. Az elszegényedett és kisemmizett székely

7. kép

**Dacia keleti limese
Mikháza és
Székelyudvarhely
között az
I. katonai
felmérésre
szerkesztve**

(129, 144, 145, 160, 170. lapok)

¹³ Gudea, Nicolae (1979). Castrul roman de la Inlaceni. *Acta Musei Porolissensis*, 1979 (3), pp. 167–170.

¹⁴ Molnár István (1977). Az énlaki unitárius műemlék-templom 1976. évi javítása. *Keresztény Magvető*, 83 (1), pp. 31–39.

¹⁵ Visy Zsolt (2019). Énlaka a római korban. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio, 23. o. Szabó M felvétele. Pécsi Légitérési Téma, 30707.

települések támogatására és segítésére számos program indult, és ezekből Énlaka is részesült. Az egyik első külföldi támogató egy kis angliai falu, Bodenham (Hereford) volt, ez Patricia Horrigan szervezésében több egyéni vállalkozás indításához nyújtott bőkezű támogatást. A cél az volt, hogy a fiatalokat a faluban lehessen megfelelő munkához, megélhetéshez juttatni. A program sikeresnek bizonyult, az adományban részesültek ma is a falu megbecsült és dolgozó polgárai, szereplői. A program lebonyolítását a Pro Énlaka Alapítvány végezte, amelynek akkori és jelenlegi elnöke Szávai Márton nyugalmazott tanító.

Nem sokkal később döntött úgy Budapest Lipótváros képviselő testülete, hogy két, kiemelkedő műemléki értékekkel rendelkező és akár világörökségi nevezésre is méltó erdélyi falut rendszeres anyagi támogatásban részesít. A javaslatot Román András képviselő, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság vezetője tette. E támogatás azóta is évente juttat néhány millió forintot Énlaka műemléki értékeinek a javítására, fejlesztésére. A program lehetővé teszi a modernizáló vaskerítések, kapuk régi stílusban való visszaépítését, az újfajta tetőfedés hagyományos cseréptetővel való leváltását, esetenként épületrestaurálást. A program lelkiismeretes és gondos lebonyolítója Albert Homonnai Márton csíkszeredai építészmérnök.¹⁶ Időközben azonban sok családi ház, porta vált lakatlanná. Az idősebb generáció távozásával a már messze elkerült fiatalok nem akarnak, nem tudnak visszatelepülni, a legtöbbet csak időlegesen veszik igénybe pihenésre vagy éppen a telken, kaszálón elvégzendő feladatok elvégzésére. Több porta cserélt gazdát, az új tulajdonosok közt több magyarországi is van. Az általuk kifejtett gazdasági és kulturális tevékenység egyre jobban hozzájárul Énlaka életének a fellendítéséhez. Az egyik új tulajdonos jelentős juhállománnyal rendelkezik és ezzel több embernek nyújt megélhetést. Egy másik tulajdonos hazai földről érkezett és évekig bivalyfarmot működtetett a faluban. Erről már csak múlt időben lehet beszélni, mert miután az egyre gyarapodó

állomány vízfogyasztása veszélyeztetni kezdte a falu normális vízellátást, meg kellett válni a bivalyoktól. Említésre méltó a Mistral együttes évente megtartott énlakai koncertje és az egy magyar vállalkozó által ugyancsak éves rendszerességgel megszervezett körzeti futball-bajnokság, amelyek egyre népszerűbb rendezvénné válnak.

Ebbe a sorba tartozik e sorok írójának az énlakai megjelenése 2006-ban. Az első helyzetfelmérés és a különböző lehetőségek feltérképezése után 2007-től kezdve több irányú tevékenység indult meg. Az egyik Dacia keleti limesének a kutatása volt, erre elsősorban a légirégészet mutatkozott alkalmasnak. 2008-ban a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke és az ugyanott működtetett Pécsi Légirégészeti Téka nevében és munkájával – esetenként nemzetközi pályázati programokba illesztve – megindult a tartomány keleti limesének légirégészeti kutatása Marosvécs és Bereck között.¹⁷ Az érintett öt székelyföldi múzeummal való együttműködés kölcsönös haszonnal járt, mivel kérésükre és javaslatukra az általuk fontosnak tartott lelőhelyek felvételezése is megtörtént. A kutatás során több római őrtorony került lencsevégre, ennek révén a korábbi sejtésnek megfelelően meg lehetett véglegesen húzni a tartomány keleti határvonalát ezen a szakaszon. Az együttműködés eredményeként kerülhetett sor a Maros Megyei Múzeum római koros régészetének a megerősítésére, több őrtorony, majd a Mikháza melletti limes-castellum szisztematikus régészeti kutatására.¹⁸

A másik program a PTE és a Pro Énlaka Alapítvány konferenciája volt, amelyet 2007-ben sikerült először megrendezni. A téma Énlaka kultúrája és története volt, de már ekkor figyelemmel voltak a szervezők Énlaka jövőjére. Ekkor hangzott el Balassa Iván előadása, amelyben tudományosan leírta és meghatározta az énlakai templom kazettás mennyezetét, és azonosította George Owen epigrammáját a feliratok között. E sorok írója az énlakai római castellum helyzetét elemezve meghatározta a limes-út vonalát és a határvonalnak a Firtos gerincén való haladását, de arra is fölhívta a figyelmet, hogy a

¹⁶ Albert Homonnai Márton (2008). Énlaka épített örökségének kutatásáról, helyreállításáról és védelméről. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 175–183). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék; Albert Homonnai Márton (2016). *Énlaka épített öröksége*. Budapest.

¹⁷ Az első repülést Visy Zsolt hajtotta végre, később Szabó Máté végezte ezt a feladatot.

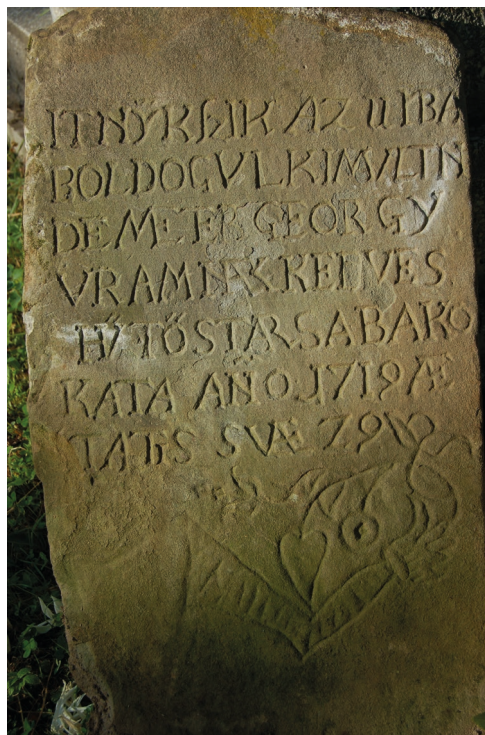
¹⁸ Pánczél Szilámér (2018). A mikházi segédcsapattábor. Régészet és örökségvédelem. *Múzeumcafé*, 12 (68), pp. 141–155.

formálódó limes-világörökségi mozgalom kapcsán várható Dacia limesének és ezen belül Énlaka castellumának a nevezése is. Sikerült megnyerni Szabó Antalt, volt ENSZ-tanácsost, az ERENET tudományos igazgatóját és Szabó Zsuzsannát, a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem professzor asszonyát egy közös előadásra, amelyben a kulturális turizmus lehetőségeit elemezték és megmutatták az utat Énlaka számára. A konferencia sikerén felbuzdulva szervezők elhatározták, hogy ettől kezdve két évente székely tematikus konferenciákat rendeznek. Az elképzelést sikerült megvalósítani, és mindmáig nyolc ilyen konferenciára került sor Énlakán, ezeknek a tudományos anyagát minden esetben sikerült megjelentetni.¹⁹

2012-ben csatlakozott az énlakai kutatásokhoz a PTE Műszaki Karának több oktatója és számos hallgatója. A cél az volt, hogy szabatos építészeti felmérés készüljön a falu műemléki értéket képviselő házairól, portáiról. Az építészcsoporthoz vezetője és irányítója Kondor Tamás volt.²⁰ Az éves rendszerességgel szervezett táborokban tevékenykedő építészek és építészhallgatók 30 portát mértek föl és dokumentáltak. A munka távolabbi, megnevezett célja az volt, hogy egy esetleges világörökségi nevezéshez felhasználható alapidokumentáció készüljön el.

Az épített örökség mellett a táborok résztvevői súlyt fektettek az egyes porták néprajzi sajátosságainak

8. kép

a feljegyzésére is. Erre a munkára szegedi és pécsi néprajz szakos hallgatókat sikerült megnyerni. Az örökségvédelmi munkában pécsi régészhallgatók is részt vettek. Ők Visy Zsolt irányításával a temető régi, 18–19. századi egyszerű kőtáblás sírfeliratait gyűjtötték össze és írták le (8. kép). A helyükön álló vagy elsüllyedt táblák, és a másutt fellelhető sírfeliratok fotódokumentációjával elkészült katalógusba végül 370 sírkő került be. A régészeti és építészeti felmérések teljes anyaga és eredményei néhány fontosabb történeti és művészeti tanulmánnyal együtt a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kiadásában egy albumban jelentek meg.²¹

Mivel Énlaka a történelem szorításában hosszú évtizedekre kiesett a fejlődés vonalából, küllemében alig változott. Igaz, hogy néhány éve már aszfaltos úton is el lehet érni, de a falu összes útja köves út, tele kátyúval és helyenként sárral. Tradicionális volta azonban kiemelkedő, hiteles műemléki érték, ami nemzetközi figyelemre is méltó. Ezt ismerte föl román András, amikor Torockó mellett Énlaka számára is javasolta megadni a műemléki támogatást, és ez került előtérbe később, amikor lehetőség nyílt újabb romániai helyszínek világörökségi várományosi lis-

¹⁹ I. Visy Zsolt (szerk.) (2008). *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem. 2019².

II. Luka Zsuzsanna (főszerk.) (2010). *Mesterségek a székely közösségekben*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 2.) Székelykeresztúr: Molnár István Múzeum. 2020².

III. Sófalvi András és Visy Zsolt (szerk.) (2012). *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméről*. Énlaka–Székelyudvarhely: Pro Énlaka Alapítvány, Haáz Rezső Múzeum.

IV. Sándor-Zsigmond Ibolya és Visy Zsolt (szerk.) (2014). *Székely gazdálkodás régen és most*. Székelykeresztúr–Budapest–Énlaka–Pécs: Molnár István Múzeum, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem.

V. Pávai István és Sófalvi Emese (szerk.) (2018). *Székely népzene és néptánc*. Budapest–Pécs–Énlaka: Hagyományok Háza, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány.

VI. P. Buzogány Árpád és Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Székely népi és iskolai színjátszás*. Énlaka – Budapest – Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

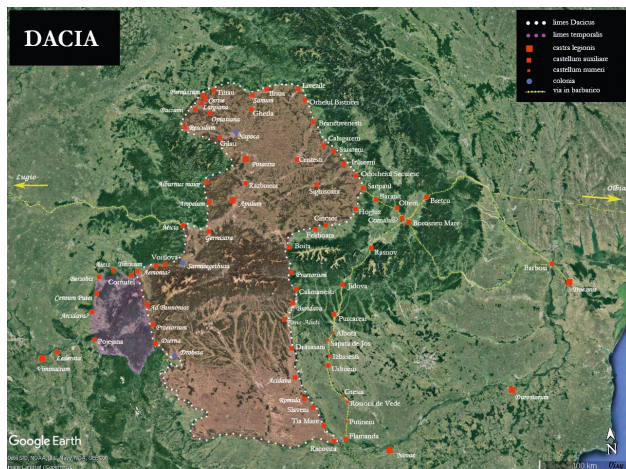
VII. Péntek János és Visy Zsolt (szerk.) (2020). *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvújításban*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

VIII. Visy Zsolt (szerk.) (2022). *Székely népszokások*. Gyergyószentmiklós: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem, Orbán Balázs Intézet Egyesület.

²⁰ A 2012–2019. között végzett felmérésen rendszeresen részt vevő tanárok Kondor Tamás, Rétfalvi Donát, Veres Gábor egyetemi docensek és Gaál Sarolta építész.

²¹ Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

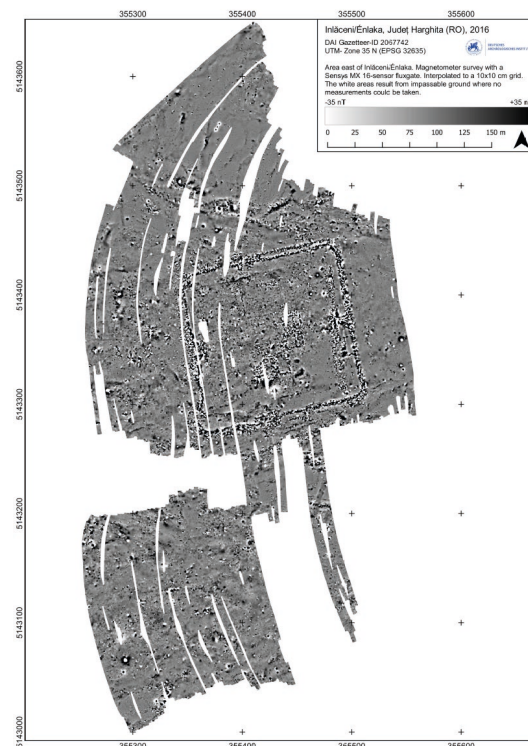
9. kép

tára való fölvételére. 2012-ben Torockó felkerült erre a listára, de csak mint a magyarországi Hollókő világörökségi helyszín bővítése.²² A nemzetközi sorozathelyszínekre vonatkozóan azóta hozott döntés értelmében azonban ez a nevezés így nem terjeszthető föl, mert ilyen nevezéshez három vagy több ország helyszíneit kell bevonni. Énlaka azonban nem szerepelt a 2012-es tervben, és azóta sem történt e tekintetben változás, noha kétségtelenül méltán és sikerrel pályázhatna világörökségi rangra szinte érintetlen faluképével és templomával. Ám szerencsére van egy másik hasonlóan kiemelkedő értéke is, a római castellum. A 2000-ben kezdeményezett terv, miszerint a Római Birodalom teljes határvonalát egységes világörökségi helyszínné kellene tenni három kontinensen, elfogadást nyert, és ez néhány, időközben hozott változtatással lehetővé teszi az egyes országok, illetve a Római Birodalom egy-egy nagyobb tartományi egységének a világörökségi nevezését. Magyarország a Dunai Limes világörökségi pályázatban volt érdekelt, de utolsó pillanatban visszavont pályázata miatt csak a másik három tagország, Németország, Ausztria és Szlovákia limese lett világörökségi helyszín 2021-ben. A daciai limes ennél egyszerűbb, mert a Dunától a Vaskapu táján kiindulva és egy nagy félkört leírva az Olt mentén kanyarodik vissza a folyamhoz, így csak egyetlen ország, Románia területét érinti (9. kép). A pályázat elkészült, és 2023 januárjában Románia benyújtot-

²² UNESCO 2023. <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5683/> Letöltés: 2023. 02. 19.

10. kép

ta azt az UNESCO Világörökségi Bizottságának.²³ Öröm, hogy a pályázat mind az énlakai castellumot és polgári települését, mind pedig a székelypálfalvi Szilas-tetőn lévő őrtornyot tartalmazza. Minden remény megvan tehát arra, hogy Énlaka római öröksége révén 2024 nyarán világörökségi helyszín legyen! A világörökségi nevezésbe való felvételhez feltehetően hozzájárultak e sorok írójának 2016 óta zajló kutatásai. Ebben az évben egy kisebb ásatással sikerült meghatározni a tábor fórumának (principia) a kiterjedését és kapcsolatát a via principalishoz,²⁴ és ugyanabban az évben került sor a katonai létesítmény és a polgári település nagy részének a geofizikai felmérésére. A Deutsches Archäologisches Institut két munkatársa által elvégzett felmérés a további kutatások alapja lett (10. kép).²⁵ Miután e sorok írójának egy akkreditációs eljárással sikerült elnyerni a romániai ásatási jogot, egy öt éves kutatási terv keretében ve-

²³ Marosvásárhelyi Rádió Románia 2023. „Hamarosan a világörökség része lehet a római limes útvonala”, február 16. <https://www.marosvasarhelyradio.ro/hirek/hamarosan-a-vilagorokseg-resze-lehet-a-romai-limes-utvonala/> Letöltés: 2023. 02. 19.

²⁴ Visy Zsolt (2017). Inlăceni/Enlaka During The Roman Period. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 229–248.

²⁵ Komp, Rainer (2017). Preliminary Field Report on a Geomagnetic Survey of a Roman Auxiliary Camp in the Community of Inlăceni/Enlaka, Romania 17.10. – 20.10. 2016. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 249–257.

11. kép

zetésével folyik a castellum védműveinek topográfiai és kronológiai vizsgálata. A régészeti feltárások sorozatában pécsi és más egyetemek régészhallgatói vesznek részt. Sikertől megvárakoztatva a 2. század elején épített palánktábor árkát és sáncát, majd egy szerencsésen megtalált építési felirat révén kiderült, hogy a kőtábor is ugyanaz a csapat, a cohors VIII Raetorum építette Kr. u. 149-ben. Ezt követően váltotta föl ezt a gyalogos egységet cohors IIII Hispanorum, amelyik a markomann háborúk pusztítása után, de már a 3. század elején javította ki, modernizálta a védműveket. Ennek során az addig kaputorony nélküli, vagy csupán kis, beugró tornyokkal ellátott kapukat az erőd fal síkjából kiugró kaputornyokkal látták el (11. kép). Arra is fény derült, hogy feltehetőleg a 3. század harmincas éveiben, amikor a germán-carp nyomás már komoly veszélyt jelentett, mind a négy tábor kaput elfalazták, és csak keskeny nyílásokat hagytak meg belőlük.²⁶ Mint ismeretes, a tartomány feladása és a katonaság kivonása, a polgári lakosságának a Duna jobb partján létesített tartományba való áttelepítése Kr. u. 271-ben történt meg Aurelianus császár rendeletére.²⁷

A feltárások folytatódnak, és a világörökségi rang elnyerésével párhuzamosan megkezdődhetnek a konzerválási-restaurálási munkálatok. Remélhetőleg egy látogatóközpont kialakítására is sor kerül. Ennek alapfeltétele a területnek az önkormányzat által való tulajdonlása, ezt megelőzően pedig a felmérése. Ez utóbbira a tervek szerint 2023-ban sor kerül. Amíg ez elkészül, a castellum létét és törté-

²⁶ Visy Zsolt (2020). Preliminary Report about the Investigation in the Énlaka/Inlaceni castellum in 2019. *Angustia*, 24, pp. 101–117., 298.; Visy Zsolt (2021). The castellum Énlaka and the eastern limes of Dacia. *Angustia*, 25, pp. 117–140.

²⁷ Visy Zsolt (2021). Egy múltba vesző legenda. A dákoromán kontinuitás. *BBC History*, 2021. január, pp. 64–66.

12. kép

netét a Castellum Kilátó (12. kép) biztosítja, amelyet 2014-ben az örökségvédelmi tábor résztvevői és a falusiak összefogásával sikerült felállítani a castellum fölötti hegyoldalon.²⁸

Az építész csoport természetesen nem elégedett meg csupán a falu épületeinek a műemléki dokumentálásával, alkotni is szerettek volna. A Castellum Kilátó volt ennek az első példája, de a kedvező fogadtatásban részesült alkotást továbbiak is követték. A következő évben a Székelyföldi Iránytű készült el az Etéd-Énlaka országút kereszteződésében, amely a térség 18 településéről nyújt alapinformációt és hasznos turisztikai tájékoztatást.²⁹ A legnagyobb léptékű munkát azonban az elhagyottan álló iskolaépület észszerű felújításának tervével tették meg. Az épület és az iskolaudvar felmérése után elkészült a helyreállítási és hasznosítási terv. Az elbontott tanítólakás alapjaira könnyűszerkezetes épület kerülne. A teljes felújítás és fejlesztés után az iskola alkalmas lenne az átrendezett és felújított helytörténeti kiállítás, óvodai és esetleges iskolai csoport, osztály befogadására. Itt kapna helyet a falu idegenforgalmi információs központja is, és ami a legfontosabb, lenne bőven hely magyarországi vagy máshonnan érkező iskolás csoportok fogadására és foglalkoztatására.³⁰ A terv megelőlegezésként egy játszótér létesült az iskolaudvaron.³¹ Miután a falu jelentős pályázati

²⁸ Kondor Tamás (2019). A Küklopsz. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 431–433). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

²⁹ Kondor Tamás (2019). Székelyföldi iránytű. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 434–436). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

³⁰ Kondor Tamás (2019). Kulturális-oktatási és turisztikai központ a volt iskolaépületben. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 423–430). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

³¹ Kondor Tamás (2019). „Szín-játék”. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 440–443). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

pénzt nyert el 2022-ben néhány épület, többek között az iskola restaurálására, talán reménykedni lehet abban, hogy a szép tervek megvalósulnak. Mindezeket áttekintve úgy tűnik, hogy van remény Énlaka megerősítésére, feltámasztására, a pezsgő, alkotó élet visszahozatalára. Ennek fontos eleme a falusi turizmus, az idegenforgalom erősítése, amely a több mint 15 éve prosperáló Dancs-Vendégház kezei között szépen fejlődik. Az országos úthálózatba való bekapcsolás, a világörökségi rang várható elnyerése újabb jelentős impulzusokkal szolgálnak, ezek révén biztosra vehető, hogy Énlakát feléleszti a Gondviselés tetszhalotti álmából, újabb és újabb vállalkozók telepednek meg itt, gyermekzsivalytól lesz hangos a játékokkal felszerelt iskolaudvar, újra megnyílik az iskola, gazdag kulturális programok várják a helyi, a környékbeli és a Magyarországról ide látogatókat.

Képjegyzék

- Naplemente Énlakán. Fotó: Visy
- Énlaka a magasból. Fotó: Visy
- Jellegzetes énlaki lakóház. Fotó: Visy
- Énlaka temploma. Fotó: Visy
- Rovásírást kazetta a templomban. Fotó: Visy
- Római őrtorony a Szilas-tetőn. PLT 30707 – Fotó: Szabó M.
- A limes-út Énlaka térségében. II. katonai felmérés felhasználásával készítette Visy
- Baro Kata sírköve, 1719. Fotó: Visy
- Dacia provincia térképe. Rajz: Visy
- Az énlaki castellum és polgári település geofizikai felmérése. DAI – R. Komp
- Az énlaki castellum egyik északi kaputornya. Fotó: Visy
- Castellum kilátó. Fotó: Visy

Irodalom

Albert Homonnai Márton (2008). Énlaka épített örökségének kutatásáról, helyreállításáról és védelméről. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 175–183). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Albert Homonnai Márton (2016). *Énlaka épített öröksége*. Budapest.

Balassa M. Iván (2008). Az énlaki cifra deszkafőlep. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 39–48). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Balassa M. Iván (2019). Énlaka temploma. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 31–49). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Az énlaki temető régi sírkövei. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 105–120). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio.

Fábián Boglárka, Fodor Fanni és Visy Zsolt (2019). Sírkőkatalógus. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 121–271). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Méry Ratio.

Filep Antal (2008). Adalékok Énlaka településnéprajzhoz. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 61–107). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Gudea, Nicolae (1979). Castrul roman de la Inlaceni. *Acta Musei Porolissensis*, 1979 (3), pp. 167–170.

Imreh István (1987). *Székelyek a múlt időben*. (Nemzet és emlékezet). Budapest: Magvető Kiadó.

Komp, Rainer (2017). Preliminary Field Report on a Geomagnetic Survey of a Roman Auxiliary Camp in the Community of Inlaceni/Énlaka, Romania 17.10. – 20.10.2016. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 249–257.

Kondor Tamás (2019). A Küklöpsz. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 431–433). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Kulturális-oktatási és turisztikai központ a volt iskolaépületben. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 423–430). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Népi építészetünk nyomában – Énlaka épített öröksége. In Visy Zsolt et al. (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 273–419). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). Székelyföldi iránytű. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 434–436). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Kondor Tamás (2019). „Szín-játék”. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 440–443). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Luka Zsuzsánna (főszerk.) (2010). *Mesterségek a székely közösségekben*. (Molnár István Múzeum Kiadványai 2.) Székelykeresztúr: Molnár István Múzeum. 2020².

Macrea, Mihail (1957). Apărarea Graniței De Vest Și Nord-est a Daciei Pe Timpul Împăratului Caracalla. *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 8 (1–4), pp. 215–251.

Macrea, Mihail (1960). Garnizoanele Cohortei VIII Raetorum În Dacia. In Macrea, Mihail (szerk.), *Omagiu Lui Constantin Daicoviciu Cu Prilejul Împlinirii a 60 Ani* (pp. 339–352). București: Editura Academiei Republicii Populare Române.

Molnár István (1977). Az énlaki unitárius műemlék-templom 1976. évi javítása. *Keresztény Magvető*, 83 (1), pp. 31–39.

Pánczél Szilamér (2018). A mikházi segédcsapattábor. Régészet és örökségvédelem. *Muzeumcafé*, 12 (68), pp. 141–155.

Pávai István és Sófalvi Emese (szerk.) (2018). *Székely népzene és néptánc*. Budapest–Pécs–Énlaka: Hagyományok Háza, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány.

P. Buzogány Árpád és Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Székely népi és iskolai színjátszás*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

Péntek János és Visy Zsolt (szerk.) (2020). *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Énlaka–Budapest–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem.

Russu, Ioan I. (1988). Nr. 263–297. In *Inscriptiile Daciei Romane: Dacia Superior. Zona răsăriteană (I.D.R., III/4)*, III. 4 (pp. 206–233). București: Academiei Republicii Socialiste România.

Sándor-Zsigmond Ibolya és Visy Zsolt (szerk.) (2014). *Székely gazdálkodás régen és most*. Székelykeresztúr–Budapest–Énlaka–Pécs: Molnár István Múzeum, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem.

Sófalvi András és Visy Zsolt (szerk.) (2012). *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméről*. Énlaka–Székelyudvarhely: Pro Énlaka Alapítvány – Haáz Rezső Múzeum.

Székely Zoltán (1946). A Háromszéki Római Erődrendszere. In Székely Zoltán, *Jegyzetek Dacia Történetéhez*. (A Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai, 5. kötet) (pp. 24–32). Sepsiszentgyörgy: Székely Nemzeti Múzeum.

Székely Zoltán (1956). Raport Despre Cercetările Arheologice Executate De Muzeul Regional Din Sf. Gheorg-

he Între Anii 1945–1955, Inlăceni. In *Almanah, 1955* (pp. 7–43). Sepsiszentgyörgy: Sepsiszentgyörgyi Regionális Múzeum.

Visy Zsolt (2008). Dacia limese mint lehetséges világorökségi helyszín. In Visy Zsolt (szerk.), *Tanulmányok Énlaka történetéről és néprajzáról* (pp. 159–173). Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány – Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszék.

Visy Zsolt (szerk.) (2008). *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról*. Énlaka–Pécs: Pro Énlaka Alapítvány, Pécsi Tudományegyetem. 2019².

Visy Zsolt (2013). Az énlaki deszkafőlep és a templom más feliratai. *Erdélyi Művészet*, 14 (45), pp. 22–31.

Visy Zsolt (2017). Inlăceni/Énlaka During The Roman Period. *Ephemeris Napocensis*, 2017 (27), pp. 229–248.

Visy Zsolt (2019). Énlaka a római korban. In Visy Zsolt (szerk.), *Énlaka kulturális öröksége* (pp. 23). Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio. – Szabó M felvétele. Pécsi Légitérési Téma 30707.

Visy Zsolt (szerk.) (2019). *Énlaka kulturális öröksége*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet – Méry Ratio.

Visy Zsolt (2020). Preliminary Report about the Investigation in the Énlaka/Inlăceni castellum in 2019. *Angustia*, 24, pp. 101–117., 298.

Visy Zsolt (2021). Egy múltba vesző legenda. A dákoromán kontinuitás. *BBC History*, 2021. január, pp. 64–66.

Visy Zsolt (2021). Rovásírásos és latinnyelvű feliratok Énlakán. In Fehér Bence és Ferenczi Gábor (szerk.), *Ősi írásaink II.* (Magyarságkutató Intézet Kiadványai, 31) (pp. 265–305). Budapest: Magyarságkutató Intézet.

Visy Zsolt (2021). The castellum Énlaka and the eastern limes of Dacia. *Angustia*, 25, pp. 117–140.

Visy Zsolt (szerk.) (2022). *Székely népszokások*. Gyergyószentmiklós: Pro Énlaka Alapítvány, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Pécsi Tudományegyetem, Orbán Balázs Intézet Egyesület.

Források

UNESCO 2023. <https://whc.unesco.org/en/tentative-lists/5683/> Letöltés: 2023. 02. 19.

Marosvásárhelyi Rádió Románia 2023. „Hamarosan a világörökség része lehet a római limes útvonal.”, február 16. <https://www.marosvasarhelyiradio.ro/hirek/hamarosan-a-vilagorokseg-resze-lehet-a-romai-limes-utvonal/> Letöltés: 2023. 02. 19.